
МЕТОДОЛОГІЯ І ТЕОРІЯ ПЕДАГОГІКИ

УДК 37.04:373; 374(304+37.02)
DOI 10.31654/2663-4902-2025-PP-4-9-18

Алексєєнко Т. Ф.

доктор педагогічних наук, професор,
головний науковий співробітник відділу інновацій та стратегій розвитку освіти
Інститут педагогіки НАПН України
alekseenko.tf@gmail.com
orcid.org/0000-0002-2060-2354

**ЗМІСТОВНО-ТЕХНОЛОГІЧНИЙ КОНЦЕПТ ФОРМУВАННЯ
ЦІННІСНОГО СТАВЛЕННЯ ДО ЗДОРОВ'Я ПІДЛІТКІВ
ПІД ЧАС ВІЙНИ У ШКОЛІ ТА ПОЗАШКІЛЬНИХ ЗАКЛАДАХ ОСВІТИ**

У статті узагальнено та класифіковано формування ціннісного ставлення до здоров'я у два основних підходи: креативно-творчий та адаптивно-ситуативний, визначено їх сутність і зміст в основних характеристиках. Окреслено проблемне поле формування ціннісного ставлення до здоров'я підлітків у контексті вікових характеристик, поведінкових особливостей, викликів ХХІ століття у соціалізації підростаючої особистості та системи загальної середньої освіти і позашкільної освіти в умовах воєнного стану. Проаналізовано сучасний зміст та методичне забезпечення процесу формування ціннісного ставлення до здоров'я у підлітків на прикладі модельних програм для учнів 5-9 класів закладів загальної середньої освіти, формату онлайн освіти, фізкультурно-спортивного і оздоровчого напрямів діяльності позашкільних закладів України, з урахуванням їх специфіки і діяльності, потенціалу умов предметно-просторового середовища, його реалізації. Виокремлено спільність їх задач у рішенні проблеми формування ціннісного ставлення до здоров'я в підлітків з пріоритетом створення умов безпеки, посилення профілактичної роботи, урізноманітнення просвітницьких заходів, активної участі в них самих підлітків, розроблення й впровадження адаптивних програм, створення підтримуючого середовища, дотримання цілісного підходу і системності у формування ціннісного ставлення до здоров'я сучасних підлітків у діяльності загальної середньої освіти і позашкільної освіти як основних освітньо-виховних та розвивальних інституцій у громаді.

Практичне значення дослідження полягає у можливості використання матеріалів статті для оптимізації ціннісно-орієнтаційних процесів у закладах освіти, сприяння здатності педагогічних колективів закладів загальної середньої та позашкільної освіти до швидкого адаптування освітніх і розвивальних програм до нових реалій життя та реагування на його виклики.

Ключові слова: ціннісне ставлення до здоров'я; формування ціннісного ставлення до здоров'я; підлітки; заклади загальної середньої освіти; позашкільні заклади освіти; виклики в умовах війни; освітні модельні програми; адаптивні програми; цілісний підхід.

Постановка проблеми. Початок нового навчального року завжди актуалізує проблему не тільки якості навчального процесу, а й організації умов позитивної

соціалізації особистості, зокрема її ціннісних ставлень як базових атитюдів життєдіяльності. В їх переліку ціннісне ставлення до здоров'я має особливе значення, оскільки належить до ряду тих найважливіших цінностей особистості, які є водночас і цінністю суспільства, в якому вона живе. Окрім того, ціннісне ставлення дітей і молоді до свого здоров'я характеризує не тільки рівень «здоров'я» суспільства, а й визначає його соціально-економічний потенціал на перспективу і значною мірою відповідає інтересам національної безпеки. Це особливо чутливо сприймається під час війни та в оцінці загальних тенденцій ставлення до здоров'я сучасних підлітків.

Згідно структури української системи освіти діти підліткового віку навчаються на базовому середньому рівні освіти – в 5–9 класах середньої школи. Для цієї категорії учнів характерним є тяжіння до незвіданого, претензії на дорослість, тяжіння до самопізнання та перевірка меж витривалості власного організму, що почасти супроводжується ризикованою поведінкою і залученням до шкідливих звичок, які можуть спричинювати і шкоду їхньому організму, бути загрозливими для здоров'я і життя.

Особливі загрози здоров'ю й життю спричинює повномасштабна російсько-українська війна. Станом на травень 2025 року, як повідомляють в Офісі генерального прокурора України, понад 2590 дітей постраждали в Україні внаслідок повномасштабної збройної агресії росії [6]. Під час війни ракетні обстріли і шахедні атаки спричинюють травматизм та інвалідизацію внаслідок поранення чи обрушення будинків, а також психічні порушення, які розвиваються під дією отриманого травматичного досвіду, тривалості стресових станів, порушеного усталеного способу життя (сну, відпочинку, навчання, харчування; втрати рідного дому; втрати рідних і друзів; зміни місця проживання і навчання), обмеження соціальної активності, можливостей себе повноцінно проявити в кращих потенціях. У підлітковому віці спостерігається особлива сприйнятливність до таких фактів і ситуацій, яка почасти знаходить вираження в крайнощах: від розпачу і зневіри, до розвитку емоційної нечутливості (байдужості, самотності), ЗПР чи депресивних і суїцидальних настроїв.

Існуюча ситуація особливостей фізичного, психологічного і соціально-емоційного розвитку дітей в умовах війни потребує актуалізації проблеми формування ціннісного ставлення до власного здоров'я, зокрема у підлітків – учнів 5-9 класів, а також оптимізації умов його збереження і розвитку шляхом використання потенціалу школи та позашкільних закладів освіти як інституцій, в яких здійснюється не тільки освітній, а й виховний, розвивальний процес.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема формування ціннісного ставлення до здоров'я відображена в різних аспектах, зокрема щодо його психологічних характеристик (Chen M., Jeronen E., Wang A., 2021), ставлення до власного здоров'я (Афанасенко В., 2023), сформованості здоров'язберігаючого середовища в закладах загальної середньої освіти (Березіна Т., 2023), синергії партнерської взаємодії про його стан у дітей і молоді (Даниленко Н., Кириченко В., Страшок Л., 2024) та ін. В Аналітичному звіті, підготовленому за результатами моніторингового опитування українських підлітків у 2022/2023 році «Здоров'я та поведінкові орієнтації учнівської молоді» в межах міжнародного проєкту BOO3 «Health Behavior in School-Aged Children» (HBSC) наведено дані, що у порівнянні з 2018 р., у 2023 р. особливо зросли показники, що характеризують в опитаних учнів прояви фізичних нездужань, зокрема: відчуття запаморочення (збільшення в 1,7 рази); проблеми з засинанням (збільшення в 1,6 рази), болі в спині (збільшення в 1,4 рази)», а також помітне підвищення у них в умовах війни рівня тривожності, проявів агресивних реакцій та поведінки [4, с. 93]. Це підтверджується результатами й інших наукових досліджень. Так, у матеріалах комплексного дослідження 2024 року, проведеного в Інституті педагогіки НАПН України щодо навчальних втрат учнів початкової школи (Петрук О., Алексєєнко Т., Барановська О., Ліпчевська І., Павлова Т., 2024) [8, с. 188-203] та базової середньої школи (Алексєєнко Т., 2024) [2, с. 188–219] містяться дані про відчуття дітьми надмірної втомлюваності, погіршення пам'яті, труднощі у розумінні

навчального матеріалу, відсутність мотивації до навчання і навчальні втрати, які мають специфіку відносно рівня здобування освіти (початкової та середньої) за освітніми програмами різних предметів і класів їх вивчення. Розгляд результатів дослідження в динаміці дозволяє краще зрозуміти чинники та тенденції, які впливають на самопочуття і поведінку підлітків – учнів 5-9 класів в школі та позаурочній діяльності, формують їхнє уявлення про різні аспекти життя, у подальшому спроектувати коригування освітньої політики та практики з метою покращення умов життя й навчання підлітків під час війни на основі актуальної та об'єктивної інформації, отриманої дослідницьким шляхом.

Тема формування ціннісного ставлення до здоров'я також представлена у методичних розробках, зокрема в освітніх програмах та у виховних заходах варіативного змісту.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми, яким присвячується стаття. До недостатньо розроблених у науково-педагогічній літературі належить тема ціннісного ставлення до здоров'я учнів підліткового віку. Примітно, що дослідники орієнтовані переважно на розкриття проблеми на прикладі студентської молоді (Церетелі В., 2024), персоналу освітніх організацій (Лагодзинська В., 2024), щодо психології здоров'я (Толкунова І., Гринь О., Смоляр І., Голець О., 2018) та ін. У наукових дослідженнях поза увагою залишився цілісний підхід в аналізуванні проблеми ціннісного ставлення до здоров'я учнів підліткового віку в закладах загальної середньої освіти, зокрема гімназіях, та закладах позашкільної освіти.

Формулювання мети статті: визначити й розкрити особливості та змістовно-технологічний концепт формування ціннісного ставлення до здоров'я підлітків у школі та позашкільних закладах освіти в умовах війни.

Виклад основного матеріалу дослідження. У науковому дискурсі склалися різні підходи до розуміння формування ціннісного ставлення людини до здоров'я. З нашого погляду узагальнено їх можна класифікувати в два основних: креативно-творчий та адаптивно-ситуативний. Їх сутність і зміст визначаємо у таких характеристиках:

1. *Креативно-творчий підхід* дає розуміння творчих можливостей людини в оптимальній організації свого життя та життєдіяльності щодо зміцнення здоров'я за умови відсутності дефектів і патологій розвитку й діяльності систем її організму. Він орієнтований на використання інновацій, нестандартних ідей, способів та методів для підтримання фізичного і ментального здоров'я, тобто на вихід за межі традиційного, усталеного в способі життя та зміцненні здоров'я. Прикладами того є: творча активність в організації життєдіяльності; спрямованість на покращення харчування, зокрема використання в ньому певних продуктів чи дотримання певних дієт; підтримка фізичної, рухової активності, зокрема й захоплення певними видами спорту, заняття в оздоровчих і спортивних секціях; керування стресом, у тому числі з використанням технік дихання, вольової саморегуляції; застосування оздоровчо-творчих технік у повсякденному житті для підвищення рівня задоволеності життям та залученості до процесу оздоровлення (водні процедури, аеробіки, йога, заняття фізичними вправами на природі тощо), розвитку креативного мислення і креативних здібностей задля подальшого утвердження ціннісного ставлення до власного здоров'я на засадах обраного підходу.

При всій повазі до прибічників креативно-творчого підходу все ж вважаємо за можливе звернути увагу на те, що без знання особливостей розвитку власного організму, відсутності компетентності чи кваліфікованого консультування, фахової підтримки креативність у використанні технік і технологій оздоровчого змісту може спричинити непоправну шкоду організму. Що підтверджується окремими фактами з життя, у тому числі підлітків і молоді (розвиток анорексії, анемії, серцевих проблем тощо; травматизація).

2. *Адаптивно-ситуативний підхід* розкривається у здоров'язберігаючих техніках і технологіях, які ґрунтуються на розумінні фізичних і психологічних

здатностей організму людини до пристосування в навколишньому середовищі з урахуванням специфіки прояву різних нозологій та індивідуальних потреб, а також можливостях компенсації фізіологічних, психофізіологічних систем організму через підтримку. Ґрунтується на концепції інклюзії, яка полягає у створенні рівних можливостей для всіх представників соціуму і розглядає різноманітність як цінність, а не як проблему, а також спонукає на зустрічні зусилля у процесі адаптації як самої людини, так і середовища її перебування як підтримуючого шляхом усунення бар'єрів та забезпечення рівного для всіх доступу до освіти, послуг та ресурсів.

Ціннісне ставлення до здоров'я містить виражену вікову характеристику. Зважаючи на те, що вікові особливості виступають не тільки об'єктивною умовою міри повноцінності життя особистості, а й зовнішнім показником прояву самостійності (функціональної й психологічної готовності до нього) та осмисленого ціннісного до нього ставлення, особливої уваги, наголошуємо, заслуговують ці вияви у підлітків.

Як засвідчує нинішня соціальна практика, у підлітковому середовищі різних країн поширюються негативні тенденції у ставленні підлітків до власного здоров'я, що відображається у фактах ігроманії, залежності від мобільних телефонів і комп'ютерних технологій, тютюнопаління, використання вейпів, вживання алкоголю та наркотичних речовин, раннього початку статевого життя і його нерозбірливості, загальному зниженні рухової активності, беззмистовності проведення вільного часу. Значну роль у такій поведінці та розвитку схильностей підлітків відіграє характерне вікове тяжіння до незвіданого, перевірки власних можливостей, ризику, а також думка значимого оточення – групи ровесників, бажання в ній виокремитися, отримати повагу.

Усвідомлення і перевірка можливостей власного організму як процес самопізнання та самопрезентації в групах ровесників, думка й оцінка яких у цей віковий період є для кожного з них найбільш значимою, авторитетною, є характерною саме для дітей у підлітковому віці – періоду життя і розвитку особистості, коли відбувається інтенсивний пошук власного «Я», його ідентифікація. А особливості самопрезентації у підлітковому віці в середовищі ровесників (як найбільш референтному) нестандартною, виключною чи ризикованою поведінкою дає можливість виокремитися з поміж інших та відчуття «героя», «лідера», поваги серед рівних. Ті, хто немає достатньої сміливості на такі лідерські ролі, приймає правила референтної групи і намагається у всьому їй слідувати: в одязі, слензі, моделях поведінки, що відображає формування у них ставлення до моди, зовнішнього вигляду, прийнятих соціальних норм і правил та дає уявлення також і про вектор формування ціннісних орієнтацій та ціннісних ставлень. Названі поведінкові особливості мають загальний тенденційний характер прояву для підлітків ХХІ століття. «Сучасність актуалізує проблему наявності великих можливостей і великих ризиків як для окремих членів суспільства, так і всього соціуму» [1, с. 6].

За віковими характеристиками до підлітків в Україні відносяться учні 5-9 класів, які навчаються на базовому рівні середньої освіти в закладах загальної середньої освіти (ЗЗСО, в гімназіях) і є найбільш представленою групою у закладах позашкільної освіти (ЗПО), які, по суті, виконують функцію додаткової освіти.

Діяльність названих закладів освіти спрямована не тільки на інтелектуально-емоційний і соціальний розвиток, а й розвиток здібностей і навичок, аналітичного й креативного мислення підростаючої особистості, змістовну організацію її дозвілля. В їх середовищі створюються унікальні можливості набуття компетенцій та соціальної взаємодії. Таким чином, заклад загальної середньої освіти і заклад позашкільної освіти у розвитку особистості виконують взаємодоповнюючі функції, а узгодженість їх розвивально-виховного впливу дозволяє цей процес здійснювати цілеспрямовано й цілісно, зокрема і щодо формування ціннісних ставлень особистості, у тому числі до здоров'я.

У закладах загальної середньої освіти України з 2022 року упроваджуються модельні навчальні програми інтегрованого курсу для учнів 5-9 класів «Здоров'я,

безпека та добробут», розроблені відповідно до Державного стандарту базової середньої освіти за освітньою галуззю «Соціальна та здоров'язбережувальна». Чинними станом на 2025/2026 навчальний рік, затвердженими МОН України, є кілька авторських модельних програм для поетапного навчання для учнів 5-6 та 7-9 класів (Воронцова Т., Пономаренко В., Лаврентьєва І., Хомич О. (2023; 2024); Гущина Н., Василяшко І. (2023); Хитра З., Романенко В., (2023); Шиян О., Овчарук О. та ін. (2024), Василенко С., Колотій Л. (2024), модельна програма адаптивного циклу (Дудко С., Ярошенко Т., Калініченко І., Водолазська Т. (2024), Безпековий практикум для 5-9 класів (Суходольська А., Кістякова С., Казанжи Т., Лоранж І, Шиян О. (2024), розроблених на ідеях холістичної моделі здоров'я та сучасної концепції проблем безпеки, розуміння добробуту як якості життя. Ми не ставимо за мету детальний аналіз змісту програм, але відмітимо, що їх об'єднує спрямованість на формування в учнів ціннісного ставлення до власного здоров'я через формування не тільки комплексу знань про нього як найвищої цінності, а й формування стійких переконань і свідомої мотивації до збереження й зміцнення, здорового способу життя, культури безпечної поведінки і прийняття зважених рішень, здатності розпізнавати небезпечні ситуації і прогнозувати їх наслідки, навчання самоаналізу через моделювання поведінки в разі погіршення самопочуття та відпрацювання алгоритму дій під час потрапляння в небезпечні ситуації й алгоритму поведінки у разі виявлення вибухонебезпечних предметів [5].

Основним механізмом успішності реалізації названих програм, на нашу думку, все ж є мотивація підлітків. Принагідно наголошуємо, що «мотивація не ототожнюється з мотивами, а являє собою динамічну категорію, яка містить не тільки мотиви, а й потреби, що визначають поведінку особистості в якійсь соціальній ситуації й певною мірою можуть бути визначені як готовність діяти певним чином для досягнення поставленої мети на основі розуміння цінності досягнення успіху та оцінки власних здібностей і зусиль, яких необхідно для цього докласти, у їх сукупності» [3, с. 6].

Адаптивна модельна програма (Дудко С., Ярошенко Т., Калініченко І., Водолазська Т., 2024) розкриває можливості організації освітнього процесу у міжпредметних зв'язках, в інтерактивних формах навчальної діяльності, в класі та поза класом, зокрема в обладнаному навчальному кабінеті (кабінеті безпеки, кабінеті біології, історії, географії), у музейній кімнаті, на екологічній стежині, у «зеленому класі», а також за індивідуальною траєкторією. Реалізація програми може здійснюватися з використанням різних видів навчальних матеріалів: посібників, підручників, зошитів з друкованою основою, щоденників спостереження, методичних розробок вчителя та інших [5]. Спираючись на обрану модельну навчальну програму заклади освіти, за бажанням, можуть розробляти власні навчальні програми.

Для підвищення кваліфікації учителів з 2017 року в рамках партнерства МОН України, Інституту післядипломної освіти (ППО), ГО «Здоров'я через освіту» упроваджується онлайн-курс для підвищення кваліфікації вчителів «Основи здоров'язбережувальної компетентності», розроблений Т. Воронцовою та В. Пономаренко. Упровадження здійснюється за двокомпонентною моделлю у форматах онлайн навчання та автономного навчання. Зміст курсу реалізується у контексті 4-х модулів (Модуль 1. Здоров'я, безпека і превентивна освіта. Модуль 2. Психосоціальний розвиток дітей і підлітків. Модуль 3. Тематика шкільних курсів з питань безпеки і здоров'я. Модуль 4. Моніторинг та оцінка результатів). Курс доступний у тестовому режимі з можливістю отримання сертифікату про онлайн навчання (60 акад. год.) [7].

Особливість функціонування позашкільних закладів освіти України створює сприятливі умови не тільки отримання додаткової освіти, а й процесу соціального становлення особистості, зокрема формування у неї соціальних та персоналізованих цінностей, їх узгодження в ціннісних ставленнях до життя і здоров'я та шляхом розкриття в сприятливих умовах соціального середовища – матеріально-просторових, психолого-педагогічних, соціально-емоційних, творчо-креативних, що створюються в інтересах окремих дітей, розвитку їхніх здібностей, так і середовища

ровесників, об'єднаних спільними інтересами, вмотивованих до набуття нових компетенцій, духовного зростання та креативної самореалізації у безпосередній творчій діяльності. У своїй сукупності це сприяє зміцненню здоров'я дитини як унікальної особистості в його різних вимірах та в цілісному процесі навчання, виховання і розвитку, спрямованому на ціннісне ставлення до змістовного життя і здоров'я. Привабливість позашкільної освіти для дітей виявляється також у доступності, безбар'єрності, мобільності, варіативності змісту освітніх програм і форм їх упровадження, креативності атмосфери.

Особливий потенціал у створенні сприятливої атмосфери фізичного розвитку вихованців містять такі спрямування діяльності позашкільних закладів освіти, як: фізкультурно-спортивний (або спортивний), що забезпечується у гуртках і секціях (футбол, бейсбол, софтбол, атлетична гімнастика та ін.), де створюються умови для оздоровлення, загартування, занять фізичною культурою, набуття навичок здорового способу життя; туристсько-краєзнавчий, де формуються практичні навички для туризму та краєзнавчої діяльності; еколого-натуралістичний, де формуються знання і досвід розв'язання екологічних проблем середовища та екологічної культури особистості; військово-патріотичний, де формується належний рівень вихованців до військової служби у майбутньому; оздоровчий, де формуються знання про здоровий спосіб життя, навички особистої та гігієнічної культури. Важливим є те, що розвиток фізичних здібностей і культури здоров'я відбувається в умовах змістовного дозвілля, гурткової роботи, у позаурочний час та в ситуаціях емоційного задоволення. І все ж потенційні можливості позашкільної освіти у формуванні навичок здорового життя вихованців залишаються недостатньо чи нерівномірно розкритими в різних закладах та з урахуванням нових реалій життя і здоров'я, нових потреб сучасних дітей – вихованців цих закладів. Це особливо помітно у порівнянні різних типів позашкільних закладів освіти та тих, що функціонують в умовах великого міста та селищ. Між тим «наповненість життя учнів відображають види занять, яким вони віддають перевагу у вільний час» [9 с. 48].

За даними МОН України, станом на 2020 рік функціонувало 1389 позашкільних закладів освіти, якими було охоплено більше 1 млн. учнів. Повномасштабна російсько-українська війна дуже змінила ситуацію – значне число позашкільних закладів освіти України зазнали руйнувань і пошкодження, залишились на окупованих територіях. У 2023 році функціонувало лише 3501 заклад позашкільної освіти. За іншими даними – **1153. Така розбіжність в чисельності пов'язана** з труднощами моніторингу, переважно через рух фронту. Але система, в цілому, продовжує функціонування, навіть попри тривалий час існуючої дистанційної форми навчання, яка була запроваджена під час пандемії Covid-19 та періодично застосовувалась під час воєнного стану.

Освітній процес в закладах позашкільної освіти в умовах воєнного стану, як і в закладах загальної середньої освіти, здійснюється за дистанційною та змішаною формою навчання. Що забезпечує доступність до неї за різних умов.

У рішенні проблеми формування ціннісного ставлення підлітків до здоров'я, особливо в умовах воєнного стану, заклади загальної середньої освіти та позашкільні заклади освіти об'єднує нагальність наступних задач:

- ✓ створення безпечного середовища (надійного укриття під час обстрілів; у міжособистісній взаємодії);
- ✓ навчання вихованців основам безпеки життєдіяльності та правилам збереження життя і здоров'я в умовах бойових дій та їх закріплення в різних видах творчої діяльності за обраними напрямками;
- ✓ посилення профілактичної роботи у протидії наркоманії, інших залежностей;
- ✓ урізноманітнення просвітницьких заходів щодо здорового способу життя з активною участю в них самих вихованців;
- ✓ розроблення й упровадження адаптивних програм.

- ✓ узгодження в розумінні ціннісного ставлення до здоров'я учнів/вихованців, педагогів/вихователів, батьків дітей.

- ✓ забезпечення компетентного, вчасного і адекватного реагування на чинники й діяльність, які становлять загрозу для здоров'я і життя дітей.

Рішення названих задач у позашкільному закладі, як і в закладі середньої освіти, передбачає: розроблення методик, адекватних віковим та функціональним можливостям учнів, їх упровадження в освітньо-розвивальному процесі в умовах сприятливої атмосфери спілкування і взаємодії; компетентність і приклад педагога як носія культури здоров'я; упровадження освітніх технологій, спрямованих на профілактику безвідповідального/обезціненого ставлення до здоров'я, набуття здоров'язберігаючої компетентності, запобігання перевтоми вихованців і педагогів, їхнього емоційного вигорання.

Висновки з дослідження і перспективи подальших розвідок у цьому напрямі. Аналіз та осмислення тезаурусу проблеми, існуючої практики формування ціннісного ставлення підлітків до власного здоров'я і життя в умовах воєнного стану, ролі у цьому процесі закладів загальної середньої освіти та позашкільних закладів дозволяє зробити такі висновки:

1. Формування ціннісного ставлення до здоров'я у підлітків має бути цілеспрямованим та систематичним, безпосередньо пов'язаним з умовами життя особистості як джерелом її можливостей бути активним у цьому процесі, спиратися на його структуру, враховувати різні аспекти прояву, персоналізовані особливості цього прояву (вік, стать, індивідуальні характеристики стану здоров'я та його сприйняття),

2. Значну роль у такому формуальному ціннісно-орієнтаційному процесі, забезпеченні його цілісності відіграють заклади середньої освіти та позашкільні заклади освіти, узгодженість їх підходів у сучасному розумінні здоров'я як інтегративної категорії та їх здатність у швидкому адаптуванні освітніх і розвивальних програм до нових реалій життя як реагування на його виклики.

3. Вплив педагога на формування у підлітків ціннісного ставлення до здоров'я і життя здійснюється шляхом формування у них усвідомленої мотивації, ціннісної свідомості, компетентності, культури здоров'я, навичок і моделей поведінки, орієнтованих на здоровий спосіб життя та його дотримання, упередження ризиків втрати здоров'я і життя, дотримання умов безпеки. Цей процес в цілому є трудомістким, багатоаспектним і потребує фахової компетентності педагога, цілеспрямованості та системності дій, підтримки в профілактичних заходах для сучасних підлітків на засадах розуміння їх вікових особливостей сприйняття, індивідуальних можливостей і потреб та з позиції педагогічної доцільності, вміння педагога/вихователя бути прикладом ціннісного ставлення до свого здоров'я для інших.

4. Формування у підлітків ціннісного ставлення до здоров'я потребує не тільки цілісного підходу і системності, а й ціннісного ставлення до життя, мотиваційної готовності до змін, уміння визначати ціннісні пріоритети, тренування сили волі у закріпленні навичок щоденного дотримання здорового способу життя, наявність підтримуючого середовища. «Надзвичайно важливо у такому процесі розвивати власну активність підлітків не тільки на основі засвоєння ними правил, усвідомлення ризиків, а й критичного аналізу власної поведінки. Тільки в такий спосіб у них відкриваються можливості для осмислення проблеми, формується свідомість і необхідна мотивація до зміни поведінки, готовність бути суб'єктами самозміни» [9, с. 120].

5. Ідеї цілісного підходу до створення умов формування у підлітків ціннісного ставлення до здоров'я як складно структурованого явища упроваджено в зміст модельних навчальних програм інтегрованого курсу для учнів 5-9 класів «Здоров'я, безпека та добробут», які можуть, за бажанням закладів загальної середньої освіти і позашкільної освіти покладатися в основу авторських навчальних програм. Зважаючи на існуючі виклики в умовах війни в системі освіти, здійсненні освітнього процесу і

розвитку особистості сучасних підлітків затребуваними є адаптивні навчальні програми, їх вчасне оновлення та моніторинг ефективності їх упровадження.

6. Не всі чинники, що впливають на ціннісне ставлення особистості до здоров'я можна змінити на краще тільки засобами педагогіки, оскільки вони детерміновані особливостями розвитку суспільства і якості життя в ньому та цінностями, які виховуються у родині/сім'ї. Проте ті, що є результатом свідомого вибору підлітками (шкідливі звички, ризикова поведінка, окремі залежності, дезорганізований спосіб життя) можуть бути упереджені чи скориговані профілактичними педагогічними засобами або ж змінені самим підлітком внаслідок розвитку в нього ціннісної свідомості, тобто усвідомлення ним того, що є шкідливим для здоров'я та усвідомлених змін у поведінці, ціннісно-конструктивних дій цілеспрямованого систематичного характеру на основі виробленої мотивації та шляхом упровадження спеціально розробленого змісту навчання і виховання.

Перспективи подальшого дослідження проблеми формування ціннісного ставлення до здоров'я сучасних підлітків пов'язуються з окресленими висновками та подальшим партнерством у цьому напрямі діяльності закладів загальної середньої освіти і позашкільної освіти з метою створення для підлітків цілісного освітньо-розвивального середовища громади.

Література

1. Алексєєнко Т. Ф. Соціалізація особистості: можливості й ризики: навч.-метод. посіб. Київ: Педагогічна думка, 2007. 132 с.
2. Алексєєнко Т. Навчальні втрати учнів базової середньої школи: основні механізми їх подолання. *Proces edukacyjny w czasie wojny i powojennej odbudowy Ukrainy z integracją ze wspólnotą europejską*: monografia. Łomża–Kijów, 2024. S. 204–219. DOI: <https://doi.org/10.32405/mono-lomza-kyiv-2024-3-3>.
3. Алексєєнко Т. Ф. Мотивація соціальної поведінки та механізми її формування. *Соціальна педагогіка: теорія та практика*. 2011. № 4. С. 4–10.
4. Аналітичний звіт за результатами опитування українських підлітків у 2022/2023 році «Здоров'я та поведінкові орієнтації учнівської молоді» в межах міжнародного проєкту ВООЗ «Health Behavior in School-Aged Children» (HBSC) / Український інститут соціальних досліджень імені Олександра Яременка; UNICEF «Для кожної дитини». Київ, 2024. 94 с.
5. Здоров'я, безпека та добробут. Модельні програми 5–9 класів Нової української школи. *Освіта.UA*. URL: <https://osvita.ua/school/program/program-5-9/83192/>. (дата звернення: 12.10.2025).
6. Наконечна Є. 630 дітей загинуло в Україні внаслідок атак росії. *Deutsche Welle*. 2025. 26 травня. URL: <https://www.dw.com/uk/630-ditej-zaginuli-v-ukraini-vnaslidok-atak-rosii/a-72667002>. (дата звернення: 12.10.2025).
7. Основи здоров'язбережної компетентності: мультимедійний навч. курс. URL: <http://multycourse.com.ua/>. (дата звернення: 23.10.2025).
8. Петрук О., Алексєєнко Т., Барановська О., Ліпчевська І., Павлова Т. Навчання в умовах війни: перспективи навчального поступу молодших школярів *Proces edukacyjny w czasie wojny i powojennej odbudowy Ukrainy z integracją ze wspólnotą europejską*: monografia, Łomża–Київ, 2024. С. 188–203. DOI: <https://doi.org/10.32405/mono-lomza-kyiv-2024-3-2>.
9. Цінність життя підлітка: світоглядні орієнтири: монографія / за ред. Шахрай В. М. Кропивницький: Імекс-ЛТД, 2019. 136 с.

References

1. Alekseenko, T. F. (2007). *Sotsializatsiia osobystosti: mozhlyvosti y ryzyky* [Socialization of personality: Opportunities and risks]. Kyiv: Pedahohichna dumka [in Ukrainian].
2. Alekseenko, T. (2024). *Navchalni vtraty uchniv bazovoi serednoi shkoly: osnovni mekhanizmy yikh podolannia* [Learning losses of basic secondary school students: Main mechanisms of overcoming them]. *Proces edukacyjny w czasie wojny i powojennej odbudowy*

Ukrainy z integracją ze wspólnotą europejską (pp. 204–219). Łomża–Kyiv [in Ukrainian]. DOI: <https://doi.org/10.32405/mono-lomza-kyiv-2024-3-3>

3. Alekseenko, T. F. (2011). Motyvatsiia sotsialnoi povedinky ta mekhanizmy yii formuvannia [Motivation of social behavior and mechanisms of its formation]. *Sotsialna pedahohika: teoriia ta praktyka – Social pedagogy: Theory and practice*, (4), 4–10 [in Ukrainian].

4. Ukrainskyi instytut sotsialnykh doslidzhen imeni Oleksandra Yaremenka, & UNICEF. (2024). Analitychnyi zvit za rezultatamy opytuvannia ukrainskykh pidlitkiv u 2022/2023 rotsi "Zdorovia ta povedinkovi oriantatsii uchnivskoi molodi" v mezhakh mizhnarodnoho proiektu VOOZ "Health Behavior in School-Aged Children" (HBSC) [Analytical report on the results of a survey of Ukrainian adolescents in 2022/2023 "Health and behavioral orientations of school youth" within the WHO international project "Health Behavior in School-Aged Children" (HBSC)]. UNICEF [in Ukrainian].

5. Osvita.UA. (2025). Zdorovia, bezpeka ta dobrobut. Modelni prohramy 5–9 klasiv Novoi ukrainskoi shkoly [Health, safety, and well-being. Model curricula for grades 5–9 of the New Ukrainian School]. Retrieved from <https://osvita.ua/school/program/program-5-9/83192/> [in Ukrainian].

6. Nakonechna, Ye. (2025). 630 ditei zahynulo v Ukraini vnaslidok atak rosii [630 children were killed in Ukraine as a result of Russian attacks]. *Deutsche Welle*. Retrieved from <https://www.dw.com/uk/630-ditej-zaginuli-v-ukraini-vnaslidok-atak-rosii/a-72667002> [in Ukrainian].

7. Osnovy zdorov'iazberezhnoi kompetentnosti: multymediinyi navchalnyi kurs [Basics of health-preserving competence: Multimedia educational course]. (n.d.). Retrieved from <http://multycourse.com.ua/> [in Ukrainian].

8. Petruk, O., Alekseenko T., Baranovska, O., Lipchevska, I., & Pavlova, T. (2024). Navchannia v umovakh viiny: perspektyvy navchalnoho postupu molodshykh shkolariv [Learning in wartime: Prospects of educational progress of primary school students]. *Proces edukacyjniy w czasie wojny i powojennej odbudowy Ukrainy z integracją ze wspólnotą europejską*, 188–203. Łomża–Kyiv. [in Ukrainian]. DOI: <https://doi.org/10.32405/mono-lomza-kyiv-2024-3-2>

9. Shakhrai, V. M. (Ed.). (2019). Tsinnist zhyttia pidlitka: svitohliadni oriientyry [The value of adolescent life: Worldview guidelines]. Kropyvnytskyi: Imeks-LTD [in Ukrainian].

Aleksieienko T.

Doctor of Pedagogical Sciences, Professor,
Chief Researcher of the Department
of Innovations and Strategies for Educational Development
Institute of Pedagogy of the National Academy of Educational Sciences of Ukraine
alekseenko.tf@gmail.com
orcid.org/0000-0002-2060-2354

CONTENT-TECHNOLOGICAL CONCEPT OF FORMING VALUE ATTITUDES TOWARDS ADOLESCENTS' HEALTH DURING WAR IN SCHOOL AND OUT-OF-SCHOOL EDUCATIONAL INSTITUTIONS

The article summarizes and classifies the formation of value attitudes towards health into two main approaches: creative and adaptive-situational; their essence and content are determined in the main characteristics. The problem area of forming a value attitude towards the health of adolescents in the context of age characteristics, behavioral characteristics, challenges of the 21st century in the socialization of the growing personality and the system of general secondary education and extracurricular education under martial law is outlined. The modern content and methodological support of the process of forming a value attitude towards health in adolescents are analyzed using the example of model programs for students in grades 5-9 of general secondary education

institutions and physical education and health-improving areas of activity of extracurricular institutions of Ukraine, in the format of online education, taking into account the specifics of their activities and the potential of the subject-spatial environment, its implementation. The commonality of their tasks and the solution of the problem of forming a value attitude towards health in adolescents with the priority of creating safety conditions, strengthening preventive work, diversifying educational activities, active participation in them of adolescents themselves, developing and implementing adaptive programs, creating a supportive environment, adhering to a holistic approach and systematicity in the formation of a value attitude towards health of modern adolescents in the activities of general secondary education and extracurricular education as the main educational and developmental institutions in the community.

The practical significance of the study lies in the possibility of using the materials of the article to optimize value-orientation processes in educational institutions, to promote the ability of teaching staff of general secondary and extracurricular education institutions to quickly adapt educational and developmental programs to the new realities of life and respond to its challenges.

Key words: value attitudes; value attitude towards health; formation of value attitudes towards health; adolescents; general secondary education institutions; extracurricular educational institutions; challenges in wartime.